

dichter probeerden te annexeren. In Vlaanderen nam in de loop van de eeuw de behoefte toe aan een eigen ontstaansmythe waarin een filologisch misverstand over de Reinaertstof nog een opmerkelijke rol zou spelen.

De bronnen van het vaderland is een toegankelijke studie geworden, waarin de auteur niet alleen op een publiek van vakgenoten lijkt te mikken. De 'tekstcapsules', waarin achtergrondinformatie over onderwerpen als het Sanskriet of het Muiderslot, doen vermoeden dat Leerssen ook didactische doeleinden na heeft willen streven. De essayistisch getoonzette hoofdtekst gaat vergezeld van een viertal bijlagen, waarin de behandelde materie meer theoretisch wordt belicht. In titel en ondertitel had wellicht meer benadrukt kunnen worden dat Leerssens studie zich vooral toespitst op de negentiende-eeuwse mediaevistiek en op de cultuur van de grensgebieden tussen Nederland, België en Duitsland. Het Noord-Nederlandse nationalisme met zijn nostalgie naar de eeuw van Rembrandt en Vondel en met zijn protestantse invalshoek komt maar beperkt aan bod. Wellicht stond de verzuiling, die in recent onderzoek een steeds langere voorgeschiedenis lijkt te krijgen, een al te virulent nationalisme in de weg. Leerssen lijkt dit te erkennen waar hij de historische romans van Bosboom-Toussaint en Conscience met elkaar vergelijkt. In de inleiding echter stelt hij dat het Nederlandse nationalisme wel degelijk heeft 'gebloeid' en dat het pas in de twintigste eeuw uit ons geheugen zou zijn gewist.

In die zelfde inleiding schrijft Leerssen dat het moderne Nederland niet alleen een blinde vlek heeft ontwikkeld voor een nationalistische traditie, maar ook voor een negentiende-eeuws romantisch cultuurgoed. Wat hiervan ook zij, men kan zich afvragen, of de term 'romantisch' in Leerssens deels toch ook literatuurhistorische studie niet eerder voor verwarring dan voor helderheid zorgt. Hij bezigt de term voor een zeer ruim tijdvak en gaat daarmee in tegen de literatuurhistorische praktijk in bijvoorbeeld Engeland en Duitsland. Het door Leerssen in kaart gebrachte 'nationaal historisme' zou zelfs deel uitmaken 'van de geestesgesteldheid van de romantiek'. Het is een essentialistische benadering die men niet zou verwachten van een imagoloog als Leerssen, die het in de negentiende eeuw overheersende denken in nationale karakters en 'volksgeesten' juist wil ontmaskeren als een historische constructie. Leerssen inleiding krijgt zo een wat misplaatste polemische lading, die overigens maar weinig afdoet aan de kwaliteit van deze tot nader onderzoek uitnodigende studie.

Jan Oosterholt

Hugo Claus. Voor twaalf lezers en een snurkende recensent. Bibliografie van de afzonderlijk verschenen werken. Samen- gesteld door Katrien Jacobs, Kris Landuyt, Kris Lembrechts en Georges Wildemeersch. Rijswijk: Uitgeverij Elmar, 2004. – ISBN 90 389 1572 1

Op een ranglijst van produktiefste Nederlandstalige auteurs zou Hugo Claus een topositie innemen. In diverse genres heeft hij vele titels op zijn naam gebracht. Die zijn bovendien vaak herdrukt, al of niet na revisie, al of niet in een verzamelm bundel, of vertaald. De studie van Claus' werk is derhalve zeer gebaat bij een betrouwbare bibliografie. Men moet echter wel iets overwinnen, alvorens zich aan de vervaardiging daarvan te wagen. Een dapper kwartet heeft dit toch aangedurfd, met als resultaat: *Hugo Claus. Voor twaalf lezers en een snurkende recensent. Bibliografie van de afzonderlijk verschenen werken.*

De titel is ontleend aan 'Envoi', het sluitstuk van Claus' dichtbundel *Alibi* (1985). De dichter stuurt zijn verzen daar de wereld in, maar verwacht dat zij weinig aandacht zullen trekken. Een aanvechtbare voorstelling van zaken, want het werk van Hugo Claus heeft steeds veel belangstelling gekregen, zowel van de gewone lezers als van de professionele literatuurbeschuwers. Wel ligt het voor de hand dat de bibliografie geen verkoopsucces zal worden, zodat de woorden van Claus nu meer op hun plaats lijken.

De samenstellers hebben alle zelfstandig uitgegeven publicaties van Hugo Claus geïnventariseerd en beschreven. Daartoe behoren ook de bibliofiele edities, de herdrukken, de bewerkingen en de door de auteur gemaakte vertalingen. Hoewel de samenstellers volledigheid hebben nagestreefd, vleien zij zich niet met de illusie die te hebben bereikt.

Chronologisch worden de werken beschreven die Claus liet verschijnen, van *Kleine reeks*, in juni 1947 (de auteur was toen achttien), tot en met *Flagrant*, gedichten bij etsen van Pierre Alechinsky, in mei 2004. In 57 jaar komt dit neer op bijna 300 afzonderlijke werken; herdrukken inbegrepen gaat het om 670 publicaties. Elke publicatie wordt volgens een min of meer vast stramen beschreven. Sommige categorieën zijn altijd aanwezig, zoals 'Bindwijze', 'Paginerings' en 'Formaat', andere alleen als de benodigde informatie beschikbaar is, bijvoorbeeld 'Distributie', 'Drukvermeldingen' en 'Aanvullende gegevens'. Het boek bevat een katern met reproducties van de omslagen, niet zelden door Claus zelf ontworpen, en een viertal registers: een 'Chronologische lijst van de drukken', waarin zo nauwkeu-

rig mogelijk is aangegeven (in later jaren bijna van maand tot maand) welke titels er achtereenvolgens verschenen, een register op de afzonderlijk verschenen werken, een register op namen van personen die op enigerlei wijze meewerkten (van vertaalde schrijvers tot illustratoren) en een register op namen van andere personen en instanties die betrokken waren bij de afzonderlijke publicaties, zoals typografische ontwerpers, fotografen en uitgevers.

In hun inleiding verdelen de samenstellers de publicatiecarrière van Claus in drie perioden: van even voor zijn debuut in 1947 tot 1957 is hij op zoek naar uitgevers die zijn werk het best (en op de beste condities), op de markt kunnen brengen; vanaf 1957 kiest hij definitief voor de Bezige Bij en sinds 1977 laat hij naast de reguliere uitgaven veel bibliofiele edities verschijnen.

Net als andere naoorlogse auteurs als Hermans en Mulisch, profiteert Claus aan het einde van de jaren vijftig van de grote generatie jonge lezers die zich aandient. Werden van zijn eerste publicaties bij de Bezige Bij 400 tot 500 exemplaren per jaar afgezet, nu schieten de oplagecijfers omhoog, mede door de introductie van het pocketboek. In de herdrukken die daardoor noodzakelijk zijn, betoont Claus zich geen zorgvuldig tekstbezorger. Hij vraagt zijn uitgeverij om redactionele bijstand, maar ook de Bezige Bij munt niet uit in nauwkeurigheid, want sommige zetfouten worden jarenlang gehandhaafd. Voor een herdruk van *Het verdriet van België* bestaat deze uitgeverij het zelfs terug te keren naar een niet herziene versie van de tekst, nadat eerder een aantal uitgaven met correcties was verschenen.

Uit dit voorbeeld mag niet worden afgeleid dat de samenstellers alle varianten hebben geregistreerd. Dit infernale karwei blijft liggen voor degenen die ooit het verzamelde werk zullen editoren. Daaraan voorafgaand zal eerst een bibliografie van de verspreide publicaties moeten worden vervaardigd, alsook een beschrijving van de manuscripten, twee ondernemingen die veel energie zullen vragen.

Voor hun bibliografie van de afzonderlijk verschenen werken hebben de samenstellers zich georiënteerd op *Het bibliografische universum van Willem Frederik Hermans* (2000), samengesteld door Frans A. Janssen en Sonja van Stek. Er zijn echter verschillen. Anders dan hun Vlaamse collega's verwijzen Janssen en Van Stek naar voorpublicaties. Zij konden dan ook beschikken over *Schrijven is verbluffen. Bibliografie van de verspreide publicaties van Willem Frederik Hermans*, in 1996 gepubliceerd door Rob Delvigne en Frans A. Janssen. Zij vermelden verder dat er varianten zijn (niet welke). Deze informatie

wordt in de Claus-bibliografie niet verstrekt. Zo wordt in de inleiding opgemerkt dat Claus de tweede drukken van *De Metsiers* en *De hondsdagen*, tegen zijn gewoonte in, grondig herzag. In de eigenlijke bibliografie is daar niets over te vinden. De samenstellers van de Claus-bibliografie hebben geen vertalingen van de werken opgenomen, Janssen en Van Stek doen dit wel. Zij hebben bovendien in een bijlage de roofdrukken verzameld. De Claus-bibliografie schenkt daar geen aandacht aan.

Er valt ongetwijfeld nog veel te wensen, maar *Hugo Claus. Voor twaalf lezers en een snurkende recensent* stemt vooral dankbaar, omdat het boek een schat aan informatie bevat die een onderzoeker van Claus' werk, maar ook de niet-professionele lezer, goed kan gebruiken.

Tot slot een vraag over de publicatievorm. Was het niet verstandig geweest de bibliografie (ook) digitaal openbaar te maken? De bereikbaarheid zou groter zijn en de onvermijdelijke correcties en aanvullingen zouden terstond beschikbaar zijn. Hoe dan ook, de bibliografie verdient meer belangstelling dan die van een dozijn lezers en een mentaal afwezige criticus.

G.F.H. Raat

Elly Kamp, *Iedereen zei, dat is pornografie. Willem Frederik Hermans en de ontvangst van De tranen der acacia's*. Amsterdam: Aksant, 2005. – 96 pp. ISBN 90 5260 200 x. € 12,-

Ad Fransen, *W.F. Hermans, een Hollander in Parijs*. Amsterdam: Uitgeverij Podium, 2005. – 175 pp. ISBN 90 5759 117 0

In zijn dissertatie *Tussen landverraad en vaderlandsliefde: de collaboratie in naoorlogs proza* (1994) beweert R.M. Wolfswinkel dat *De tranen der acacia's* van Willem Frederik Hermans bij verschijning 'voor grote consternatie en verontwaardiging' zorgde. Behalve de openhartigheid waarmee Hermans over seksualiteit schreef, was daaraan 'de visie (...) op verzet en collaboratie' debet. 'Over het algemeen reageerden de tijdgenoten furieus op *De tranen der acacia's*', stelt Wolfswinkel. Hij voegt daaraan toe: 'Het is niet moeilijk om te begrijpen waarom met name uit kringen van het voormalige verzet woedend is gereageerd op *De tranen der acacia's*.'

Het opmerkelijke aan deze voorstelling van zaken is dat zij volstrekt in strijd is met de historische werkelijkheid. De tijdgenoten waren niet afwijzend en het voormalige verzet ignoreerde de roman, hoewel de illegaliteit, gerepresenteerd